

Ks. RYSZARD CZEKALSKI

PRZEDMIOT I PROGRAMY NAUCZANIA KATECHETYCZNEGO W POLSCE W PIERWSZEJ POŁOWIE XX WIEKU

WSTĘP

W liście apostolskim *Tertio millennio adveniente* Ojciec Święty Jan Paweł II napisał: „W dziejach Kościoła «stare» i «nowe» zawsze są ze sobą głęboko zespolone. To co «nowe», wyrasta ze «starego», to, co «stare», odnajduje w «nowym» swój pełniejszy wyraz”¹ Słowa te odnoszą się do różnych działań podejmowanych przez Kościół na przestrzeni wieków. W działaniach tych zawsze dostrzec można nieustanny rozwój uwzględniający nową sytuację człowieka i rzeczywistość, w której on żyje i wzrasta.

Rozwój i ciągłe poszukiwania widoczny jest również w katechezie, która nie posiada charakteru statycznego, lecz jest działaniem dynamicznym, podlegającym zmianom i przybierającym na przestrzeni wieków różne formy i struktury organizacyjne. Katecheza jest bowiem funkcją żywego Kościoła, dlatego też do jej istoty należy ciągły rozwój, ciągła refleksja nad konkretną sytuacją Kościoła i życiem jej członków, w celu szukania najlepszych dla danego czasu form wychowania do wiary² Zawsze jednak „nowe” poszukiwania pozostają, w myśl Ojca Świętego, zespolone ze „starymi”

Polska katecheza końca XX wieku znalazła się w nowej sytuacji, głównie z racji „powrotu” w 1990 roku do szkół oraz z powodu reformującego się systemu oświaty. Powody te skłoniły i w pewnym sensie zmusiły do refleksji nad dotychczasowym przedmiotem i programem nauczania dzieci i młodzieży. Poszukując i tworząc nowe programy nauczania u progu trzeciego tysiąclecia, warto sobie

---

¹ Jan Paweł II, *Tertio millennio adveniente*, Sandomierz 1995, nr 18.

² Zob. R. Murawski, *Potrzeba odnowy katechezy*, „Katecheta” 18 (1974) nr 1, s. 20-25.

przypomnieć te, które przez wiele lat obowiązywały w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku.

1. PRZEDMIOT NAUCZANIA KATECHETYCZNEGO

Początek XX wieku dla katechezy posiadał szczególne znaczenie ze względu na wiele inicjatyw, dzięki którym starano się udoskonalić dotychczasowe nauczanie religijne. Poszukiwano nowych podstaw dla katechezy, a przede wszystkim nowej metody nauczania katechetycznego. W wyniku poszukiwań rozpoczął się kształtować ruch katechetycznej odnowy, który najpełniej urzeczywistnił się w tzw. „metodzie monachijskiej”³, opartej o stopnie formalne J.F. Herbarta. Było to niewątpliwie osiągnięcie na gruncie dydaktyki. Treść nauczania katechetycznego nie stanowiła jednak zasadniczego tematu refleksji ówczesnych katechetów.

Nawiązując do stwierdzenia, iż nie treść była głównym przedmiotem dociekań katechetów okresu międzywojennego, warto na początku zaznaczyć, że istniały w przeszłości, choć nieliczne, wypowiedzi i działania zmierzające ku odnowie dotychczasowych treści nauczania. Miały one miejsce przede wszystkim w środowisku niemieckim. Pierwsze dyskusje pojawiły się na początku XIX wieku. Zdecydowanymi zwolennikami zmiany treści nauczania religii byli: J. M. Sailer (1751-1832) i J. B. Hirscher (1788-1865)⁴. Przeciwwstawiali się oni przenoszeniu definicji scholastycznych do katechizmów i nauki religii. Domagali się historyczbawczej orientacji katechezy⁵. Wypowiedzi ich, jak na owe czasy dość rewolucyjne, zmierzające do zburzenia dotychczasowego sposobu nauczania, opartego na scholastycznym przekazie treści, wywołały ostrą dezaprobatę wśród tradycjonalistów. Ci ostatni nie dopuścili do upowszechniania nowości katechetycznych, prezentowanych przez J. M. Sailera i J. B. Hirschera. Do nieupowszechnienia nowych poglądów katechetycznych przyczynili się, w pewnym sensie, J. Schuster (1813-1839), J. Deharbe (1800-1871), J. Kleutgen (1811-1883). Pisali oni własne katechizmy, oparte na scholastycznym sposobie myślenia. Konsekwencją takiego stanu rzeczy był zwrot w kierunku neoscholastycznego nurtu w katechezie, który utrwalił się w Europie na długie lata⁶.

³ Tenże, *Etapy rozwoju katechezy*, „Ateneum Kapłańskie” 71 (1978) z. 417, s. 53-54.

⁴ Szczegółowo na temat poglądów J. M. Sailera i J. B. Hirschera, jak również przemian zachodzących w katechetyce na przełomie XIX i XX, odnośnie do treści nauczania, zob. W. Kubik, *Rozwój myśli dydaktycznej w polskiej literaturze katechetycznej w latach 1895-1970*, Warszawa 1987, s. 32-35.

⁵ Zob. R. Murawski, *Etapy rozwoju katechezy*, art. cyt., s. 50-51.

⁶ W dziedzinie katechezy kierunek ten znalazł swoje najdoskonalsze odzwierciedlenie w katechizmach J. Deharba. Katecheza w tym ujęciu sprowadzała się do przekazu pewnej wie-

Treści katechezy „bezgranicznie” wyznaczał katechizm⁷, który zawierał spekulatywny wykład prawd wiary, przykazań i sakramentów świętych. Wraz z katechizmem obowiązywała historia biblijna o charakterze historycyzującym i moralizującym. Biblię natomiast traktowano, jak pisze ks. W. Kubik, „jako skarbiec przykładów wspierających wychowanie moralne, a nieco później jako źródło, z którego należy czerpać poglądy dla wyjaśnienia definicji katechizmowych”⁸.

Pod koniec XIX wieku w Ameryce i Europie pojawiały się coraz częściej głosy przeciwstawiające się dotychczasowej teorii nauczania. Impuls przyszedł najpierw ze strony pedagogiki świeckiej, na terenie której dostrzec można wiele inicjatyw zmierzających do odnowy dotychczasowego nauczania i wychowania. Na terenie Ameryki nowy nurt pedagogiczny określano „progresywizmem pedagogicznym”, a na terenie Europy „nową szkołą”, czy „nowym wychowaniem”. Nurt ten bardziej jednak skoncentrował swoją uwagę na przebiegu, metodach i formach organizacyjnych nauczania. W odniesieniu do treści zasługą pojawiających się nowych prądów pedagogicznych było dostosowanie treści nauczania do wieku dziecka, biorąc pod uwagę jego poszczególne etapy rozwoju religijnego, jak również zwrócenie uwagi na potrzeby dziecka i jego doświadczenia. Dostrzeżenie tych elementów wpłynęło także na modyfikację doboru treści nauczania.

Wśród wielu reprezentantów pojawiających się prądów pedagogicznych, które następnie przeniesiono na grunt katechetyki, należy wymienić takie nazwiska, jak: J. Dewey (1859-1952), W. H. Kilpatrick (1871-1965), W. Dilthey (1833-1911), E. Key (1849-1929), E. Claparède (1873-1940), G. Kerschensteiner (1854-1932), P. Petersen (1884-1952)⁹. W Polsce głównymi przedstawicielami nowego spojrzenia na ujęcie treści nauczania w katechezie byli: ks. W. Gadowski (1861-1956) i ks. Z. Bielawski (1877-1939). Szczególną popularnością cieszyły się założenia europejskiej „szkoły pracy”. W jej duchu drukowano katechizmy, katechezy i materiały katechetyczne. W publikacjach tych coraz częściej zamiast pytań i odpowiedzi pojawiały się rozbudowane jednostki tematyczne. Katechetycy polscy pogłęбили także spojrzenie

---

dzy religijnej wyrażonej w ścisłych teologicznych sformułowaniach i teologicznym języku. Były to najczęściej suche i abstrakcyjne twierdzenia teologiczne. Pismo święte w tego typu katechezie odgrywało drugorzędą rolę, służyło jedynie do uzasadnienia twierdzeń teologicznych lub jako materiał ilustracyjny. Przekaz prawd katechizmowych ograniczał się do zapoznania uczniów ze wszystkimi pytaniami i odpowiedziami zawartymi w katechizmie. Dzieci zaś zobowiązane były do nauczenia się na pamięć przekazywanych prawd. Posługiwano się metodą dedukcyjną, czyli metodą analizy i objaśnienia tekstu katechizmu. Zob. R. Murawski, *Etapy rozwoju katechezy*, art. cyt., s. 51; W. Koska, *Katechetyka*, Poznań 1987, s. 32-33.

⁷ Zob. J. Colomb, *Le service de d'évangile*, t. 1, Paris 1967, s. 46-48.

⁸ W. Kubik, *Zarys dydaktyki katechetycznej*, Kraków 1990, s. 20.

⁹ Zob. tenże, *Rozwój myśli dydaktycznej w polskiej literaturze katechetycznej w latach 1895-1970*, dz. cyt., s. 63-76.

na cele nauczania religii. Dostrzegli ich wymiar wychowawczy. Zwracali uwagę na potrzebę kształcenia charakteru ucznia oraz rozwój jego osobowości¹⁰.

Między zachodnią myślą katechetyczno-pedagogiczną, a polską katechezą i katechetyką zawsze pozostawał ścisły związek. Polscy katechetycy przynosili na swój grunt zdobycze doświadczeń światowych, a przede wszystkim europejskich. Neoscholastyczne podejście do katechezy przeniknęło do naszego kraju zaledwie w rok po ukazaniu się katechizmu J. Deharba¹¹. Wszystkie powstające w Polsce katechizmy i podręczniki katechetyczne powstawały w duchu rozwijającego się nurtu neoscholastycznego. Niektóre z nich brały również pod uwagę pojawiające się tendencje „nowego wychowania”. Znalazły one zastosowanie nie tylko w rozważaniach teoretycznych, ale także w praktyce katechetycznej.

Po ukazaniu tła historycznego, które wydaje się zasadne do podjęcia rozważań na temat treści nauczania, przejdźmy teraz do bardziej szczegółowego przedstawienia głównych elementów treściowych katechezy, czyli do bliższego określenia, co było jej przedmiotem.

Ks. W. Kosiński, jeden z polskich katechetyków okresu międzywojennego, w swej pozycji książkowej *Katechetyka czyli metodyka nauczania religii* opisuje przedmiot nauczania katechetycznego następującym stwierdzeniem: „Przedmiotem nauczania katechetycznego jest Objawienie Boże, w którym zawarte są prawdy wiary naszej”¹². Cel nauczania, według wspomnianego autora, pozostaje niezmienny i jednakowy od czasów katechumenatu. Jest nim „nauczyć możliwie wszystkich prawd wiary, przygotować do godnego przyjmowania sakramentów, w ogóle do praktykowania religii, do życia cnotliwego”¹³. Z przytoczonej wypowiedzi wynika, iż praca katechetyczna nie może być ograniczona jedynie do samego nauczania. Sam przekaz prawd wiary jest bowiem niewystarczający, musi on być połączony z wychowaniem i prowadzić do właściwego wychowania religijnego. Wychowanie to powinno być oparte na zasadach wiary i zmierzać do doskonałości chrześcijańskiej. Autor akcentuje związek, jaki winien zachodzić między nauczaniem a wychowaniem.

Z podobnymi wypowiedziami spotykamy się także w *Katechetyce* ks. J. Boczara¹⁴, *Pedagogice religijno-moralnej* ks. Z. Bielawskiego¹⁵ czy *Katechetyce* ks.

¹⁰ Zob. tenże, *Zarys dydaktyki katechetycznej*, dz. cyt., s. 26-27

¹¹ Katechizm J. Deharba ukazał się w roku 1847. W Polsce obszerna recenzja na jego temat ukazała się w 1848 roku na łamach „Pamiętnika religijno-moralnego” wychodzącego w Warszawie. Pierwszy przekład katechizmu J. Deharba na język polski ukazał się w Poznaniu w 1864 roku. Dokonał go ks. E. Likowski. Szerzej na ten temat. Zob. R. Murawski, *Etapy rozwoju katechezy*, art. cyt., s. 51-52.

¹² W. Kosiński, *Katechetyka czyli metodyka nauczania religii*, Sandomierz 1931, s. 13.

¹³ Tamże, s. 2.

¹⁴ Zob. J. Boczar, *Katechetyka*, Lwów 1914, s. 7-14.

¹⁵ Zob. Z. Bielawski, *Pedagogika religijno-moralna*, Lwów 1934, s. 1-10.

J. Łapota¹⁶ U wspomnianych autorów jako priorytetowe zagadnienie w odniesieniu do przedmiotu i celu nauczania katechetycznego wysuwa się Objawienie Boże, a także postulaty wychowawcze, których realizacja ma doprowadzić do życia w pełni chrześcijańskiego. Mówiąc o przedmiocie nauczania katechetycznego widziano nie tylko potrzebę przekazania pewnych prawd Bożych, ale także wynikające z tego przekazu dążenie do właściwego wychowania. Występujący dualizm w tej kwestii był powszechny u polskich katechetyków omawianego okresu. W ten sposób przedmiot nauczania katechetycznego został wzbogacony o treści pochodzące z pedagogiki. Dlatego zaczęto katechetykę pojmować jako pedagogikę religijno-moralną¹⁷ Określając katechetykę jako pedagogikę religijno-moralną, ks. Z. Bielawski w swej pracy pisze następująco: „jest to umiejętność, która katechetom, posłannikom Chrystusa i Kościoła podaje zasady naukowe o młodzieży chrześcijańskiej od najwcześniejszych lat dzieciństwa, aż do pełnego rozwoju jej życia religijnego”¹⁸

W sposób obrazowy na temat przedmiotu nauczania katechetycznego wypowiada się arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski. Pisze on w swej *Pastorologii*: „Katechizacja to nie lekcja, której celem jest zapamiętanie przez słuchacza formuł pewnych lub idei. Przez nauczenie się całego szeregu prawd objawionych nikt nie zostaje chrześcijaninem; i szatani umieją teologię, a są w piekle. Dlatego gorliwość katechisty ma na celu oddziaływanie nie tylko na umysł dziecka, ale i na wolę jego, aby duszę słuchacza doprowadzić do wiary w naukę Chrystusa, do tej wiary, która przepojona miłością, jedynie zbawia, uświęca i prowadzi do nieba”¹⁹

Podobne wypowiedzi spotykamy u ks. Tomasza Kowalewskiego i ks. Jana Krystosika, którzy określając przedmiot nauczania katechetycznego twierdzą, że jest nim prawda Boża, która ma posłużyć do religijno-moralnego wychowania²⁰

Podsumowując powyższe wypowiedzi można stwierdzić, że ówczesni katechetycy polscy, przedmiot nauczania katechetycznego wiązali z przekazem Objawienia

¹⁶ Zob. J. Łapot, *Katechetyka*, Kielce 1947, s. 10-12.

¹⁷ Pierwszy katechetykę, jako pedagogikę religijno-moralną określił Józef Göttler, profesor uniwersytetu w Monachium. Za głównego przedstawiciela pedagogiki religijno-moralnej uważa się F. W. Foerstera, a także L. Boppa. Zob. J. Göttler, *Religions – und Moralpädagogik*, Münster 1931; H. Schilling, *Grundlagen der Religionspädagogik*, Düsseldorf 1969, s. 59-71; F. Blachnicki, *Katechetyka wczoraj i dziś*, „Katecheta” 13 (1969) nr 6, s. 243; B. Nawroczyński, *Współczesne prądy pedagogiczne*, Warszawa 1947, s. 11-13.

¹⁸ Z. Bielawski, *Pedagogika religijno-moralna*, dz. cyt., s. 1.

¹⁹ A. J. Nowowiejski, *Pastorologia*, Płock 1923, s. 185.

²⁰ Zob. T. Kowalewski, *Konieczność katechizowania*, „Miesięcznik Pasterski Płocki” /odtąd: MPP/ 19 (1924) nr 10, s. 283; J. Krystosik, *Katechetyka w szkole powszechnej*, Poznań 1938, s. 6.

Bożego. Ono stanowiło centrum nauczania katechetycznego. Oczywiście za tym ogólnym stwierdzeniem kryje się szereg szczegółowych prawd religijnych, które były przekazywane dzieciom i młodzieży podczas katechezy szkolnej i parafialnej.

2. PROGRAMY NAUCZANIA KATECHETYCZNEGO

Jednym z przejawów rozwijającego się ruchu katechetycznego w okresie międzywojennym na ziemiach polskich było dążenie do ujednoczenia nauczania religijnego. Proces ten dotyczył przede wszystkim poszukiwania właściwych szkolnych programów i planów nauczania.

Pierwszy, jednolity szkolny program katechetyczny zatwierdzony został przez Biskupów Polskich w 1919 roku. Funkcjonował on do roku 1935, kiedy to zatwierdzono nowy program nauki religii²¹. W omawianym przez nas okresie można mówić o dwóch najważniejszych programach katechetycznych, według których prowadzono nauczanie religii dla dzieci w szkołach powszechnych i młodzieży w szkołach średnich. Omówienie ich pozwoli nam odpowiedzieć na pytanie, co stanowiło treść nauczania w szkołach powszechnych i średnich.

2. 1. Szkoły powszechnie

Jak wspomniano, w okresie międzywojennym w odniesieniu do szkół powszechnych opracowano i wprowadzono w życie dwa programy nauki religii.

Program z 1919 roku

Ostateczna wersja programu z 1919 roku została poprzedzona kilkuletnią pracą wielu ówczesnych katechetyków i katechetów. Problematykę programów nauczania podjęto m.in. na IV Zjeździe Księża Prefektów Królestwa Polskiego, który obradował w dniach 20-22 czerwca 1917 roku w Warszawie. Na Zjeździe przedstawiono propozycję nowego programu nauczania. Obszerny referat na ten temat wygłosił ksiądz prefekt B. Maliszewski z Dąbrowy Górniczej pt. *Program nauki religii w szkołach początkowych*²²

---

²¹ Zob. J. Stroba, *Przepowiadanie i interpretacja*, Poznań 1981, s. 107.

²² Zob. B. Maliszewski, *Program nauki religii w szkołach początkowych*, w: *Pamiętnik IV-go Ogólnego Zjazdu Ks. Ks. Prefektów Królestwa Polskiego w Warszawie*, Warszawa 1917, s. 127-145.

Referaty i dyskusje prowadzone na Zjazdach Księży Prefektów, a także podejmowanie tej problematyki na łamach *Miesięcznika Katechetycznego i Wychowawczego*²³, doprowadziły do opublikowania programu w 1919 roku²⁴.

Program obejmował szereg zagadnień katechizmowych rozłożonych na poszczególne klasy szkoły powszechnej.

Program klasy pierwszej obejmował katechezy biblijne, w których centralne miejsce zajmowała osoba Jezusa Chrystusa, a szczególnie Jego lata dziecięce oraz Jego Męka. W zakres programu wchodziły także nakazy moralne oraz pouczenia o modlitwie, słuchaniu Mszy świętej. Miał on także na uwadze dalsze przygotowanie do sakramentu pokuty i Eucharystii.

Głównym celem i zadaniem nauki religii w klasie drugiej było przygotowanie do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej. Zaaprobowano wcześniejsze projekty ks. Z. Bielawskiego, który w jednym ze swych artykułów wskazywał na zakres treści nauczania w klasie drugiej. Pisał on: „W pierwszym kwartale wziąć dziesięć przykazań, jako dalsze przygotowanie do pierwszej spowiedzi. Następnie Skład Apostolski z szczególnym uwzględnieniem życia publicznego Pana Jezusa. Omawiać szczegółowo ustępy z historii biblijnej, które łatwo dadzą się zastosować do spowiedzi i Komunii św. Bezpośrednie przygotowanie w kwietniu i maju tak, żeby spowiedź i Komunia (razem) przypadła w maju. Unikać teoretycznych objaśnień. Pogłębienie pozostawić na czwarty rok nauki (trzeci rok nauki – przypis redakcji)”²⁵

W klasie trzeciej należało raz jeszcze przekazać i utrwalić prawdy katechizmowe realizowane w poprzednich klasach, a więc: przykazania, wiadomości na temat sakramentu pokuty i Eucharystii. Program klasy trzeciej był zatem powtórzeniem dotychczas przyswojonych treści katechizmowych. Podobnie jak w klasie drugiej program klasy trzeciej zakładał realizowanie podjętych zagadnień w oparciu o opowiadania biblijne zaczerpnięte ze Starego i Nowego Testamentu²⁶.

W klasie czwartej proponowano realizować historię biblijną Starego i Nowego Testamentu, natomiast w klasie piątej – wykład wiary i moralności uwzględniający wiadomości liturgiczne. W następnych dwóch klasach: szóstej i siódmej program zakładał realizację materiału z historii Kościoła.

---

²³ Zob. Z. Bielawski, *Projekt planów dla nauki religii w szkołach 4-klas. pospol. i 3-klas. wydziałowych męskich we Lwowie*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” /odtąd: MKW/ 1 (1911), s. 368-389; tenże, *Nauka religii w szkołach ludowych i wydziałowych*, MKW 2 (1912), s. 34.

²⁴ Zob. *Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych – religia rzymskokatolicka*, Warszawa 1920.

²⁵ Z. Bielawski, *Projekt planów dla nauki religii w szkołach 4-klas. pospol. i 3-klas. wydziałowych męskich we Lwowie*, art. cyt., s. 368.

²⁶ Zob. J. Waclawski, *W sprawie programu nauki religii w szkołach powszechnych – słów kilkoro*, MKW 16 (1927), s. 23.

Omawiany przez nas program w poszczególnych klasach szkoły powszechnej, pomijając pierwsze dwa lata nauki, które związane były z przygotowaniem do I Komunii świętej, można ująć w postaci zasadniczych pytań:

- W klasie trzeciej – Co dla nas Bóg uczynił? (na tle wybranych opowiadań biblijnych);
- W klasie czwartej – Cośmy dla Boga uczynili?
- W klasie piątej – Co Chrystus dla nas uczynił?
- W klasie szóstej – Cośmy czynić powinni? (na tle historii Kościoła);
- W klasie siódmej – Co ludzkość w ostatnich dziewiętnastu wiekach pod wpływem nauki Jezusa Chrystusa rzeczywiście uczyniła?²⁷.

Po kilku latach funkcjonowania programu dostrzeżono poważne trudności w jego realizacji. Trudności te związane były ze zbyt obszernym zakresem materiału, który nie był dostosowany do wieku i poziomu umysłowego dziecka, szczególnie dziecka mieszkającego na wsi²⁸. Dlatego z inicjatywy redakcji *Miesięcznika Katechetycznego i Wychowawczego* rozpoczęto dyskusję na temat utworzenia nowego programu nauczania w szkołach powszechnych²⁹. Projekty nowych planów publikowano na łamach wspomnianego pisma katechetycznego³⁰, a także w oddzielnych publikacjach³¹. Właśny projekt nauczania przedstawiło również Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego³². Wspólne wysiłki strony kościelnej i państwowej doprowadziły do stworzenia nowego programu, który wszedł w życie w roku szkolnym 1936/37³³.

Program z 1935 roku

Ówczesny Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego W. Jędrzejewicz specjalnym rozporządzeniem z dnia 1 października 1935 roku wprowadził w życie nowy program nauki religii w szkołach powszechnych³⁴.

²⁷ Zob. P. Poręba, *Dzieje katechetyki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 3, cz. 2, red. M. Rechowicz, Lublin 1977, s. 161.

²⁸ Zob. J. Rychlicki, *Do wspólnej roboty*, MKW 16 (1927), s. 1-7; A. Wałęga, *Nauczanie religii w szkołach wiejskich*, MKW 18 (1929), s. 372-379; W. Niemyski, *O nauczaniu dzieci wiejskich*, MKW 22 (1933), s. 337-344, 383-386; tenże, *Potrzeba stosowania specjalnego nauczania dzieci wiejskich*, MKW 22 (1933), s. 435-441.

²⁹ Zob. Redakcja, *Z programem*, MKW 15 (1926), s. 97-99.

³⁰ Zob. M. Węglewicz, *Ks. Ks. prefekci w obliczu reformy programów*, MKW 22 (1933), s. 324-336; tenże, *W obliczu nowych programów religii*, MKW 24 (1935), s. 369-380; W. Niemyski, *Potrzeba specjalnego sposobu nauczania dzieci wiejskich*, MKW 23 (1934), s. 117-122, 199-207.

³¹ Zob. *Szkice lekcyjne do programu nauki religii na oddział VI-ty*, Warszawa 1932.

³² Zob. *Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia. Religia Rzymsko-katolicka* (Projekt), Lwów 1933.

³³ Zob. M. Węglewicz, *W obliczu nowych programów religii*, art. cyt., s. 369-380.

³⁴ Zob. *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia publicznego z dnia 1 października 1935 r. (Nr 11. PR. 5481/35) o nowym programie nauki religii rzymsko-katolic-*

Nowy program obejmował następujący materiał nauczania:

– Klasa pierwsza – pogadanki wstępne i nauka pacierza;

– Klasa druga – przygotowanie do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej, w oparciu o opowiadania biblijne ze Starego i Nowego Testamentu;

– Klasa trzecia – przykazania Boskie i kościelne oraz powtórzenie wiadomości na temat sakramentu pokuty i Eucharystii z klasy drugiej;

– Klasa czwarta – utrwalenie prawd wiary i zasad moralności chrześcijańskiej oraz poznanie innych sakramentów świętych, jak również zapoznanie z kilkoma miejscami kultu religijnego w Polsce;

– Klasa piąta – znajomość głównych faktów z dziejów Objawienia Bożego w Starym Testamencie oraz dziejów Objawienia Bożego w Nowym Testamencie, aż do nauki Pana Jezusa o Królestwie Bożym;

– Klasa szósta – cały materiał nauczania, który obejmował Objawienie Boże w Nowym Testamencie, od nauki Pana Jezusa o Królestwie Bożym do końca Dziejów Apostolskich, miał być oparty o teksty Pisma świętego, uwzględniając tło zdarzeń, a więc miejsce, czas i obyczaje;

– Klasa siódma – materiał nauczania zatytułowany został „Życie parafialne”, zakładał znajomość: Mszy świętej i jej podstawowych części, sakramentów świętych i ich roli w życiu chrześcijanina, roku kościelnego, życia parafialnego³⁵

Z racji trójstopniowego układu organizacyjnego szkół powszechnych³⁶, w następnych latach wydawano nowe rozporządzenia ministerialne wprowadzające programy katechetyczne dla szkół pierwszego³⁷ i drugiego stopnia naucza-

---

kiej w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania, w: Program nauki religii rzymsko-katolickiej w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania, Lwów 1935, s. 2.

³⁵ Zob. *Program nauki religii rzymsko-katolickiej w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania*, dz. cyt., s. 7-25.

³⁶ W Polsce przedwojennej istniały szkoły powszechne o różnych, niejednorodnych stopniach organizacyjnych uzależnionych od liczby dzieci i nauczycieli w obwodzie szkolnym. Istniały szkoły siedmio, pięcio i cztero oddziałowe. W zależności od istniejących oddziałów określano szkoły te, szkołami pierwszego, drugiego i trzeciego stopnia organizacyjnego. W myśl przepisów szkoła mogła realizować program siedmiu oddziałów, jeżeli miała trzech nauczycieli. Szkoła zatrudniająca dwóch nauczycieli była szkołą pięciooddziałową. W tej szkole oddziały IV i V trwały po dwa lata, natomiast w szkole jednoklasowej dwuletni był oddział III, oddział zaś IV trzyletni. Wobec takiego podziału nauka w szkołach 5-oddziałowych i mniejszych odbywać się musiała w klasach łączonych. Uciążliwość łączenia poszczególnych oddziałów miało negatywny wpływ na efekty nauczania i promocję dzieci. Zob. M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1977*, Warszawa 1978, s. 36-37.

³⁷ Zob. *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 16 lipca 1938 (Nr II. Pr – 6647/38) o nowym programie nauki religii rzymsko-katolickiej w publicznych szkołach powszechnych pierwszego stopnia z polskim językiem nauczania*, MPP 33 (1938) nr 9, s. 408.

nia³⁸ Zgodnie z rozporządzeniami obydwaj programy weszły w życie z dniem 1 września 1938 roku, czyli w roku szkolnym 1938/39³⁹ Programy te nie wносиły zasadniczych zmian co do treści nauczania. Uwzględniały jedynie inny układ materiału, ułatwiający nauczanie w klasach łączonych. Brały pod uwagę także specyfikę pierwszego czy drugiego stopnia organizacyjnego danej szkoły⁴⁰

Warto w tym miejscu podkreślić, że w związku z wydaniem wyżej wymienionych programów szkolnych ukazało się specjalne rozporządzenie dla wszystkich nauczycieli szkół powszechnych, które mówiło o obowiązku korelacji innych przedmiotów z nauką religii rzymsko-katolickiej. Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego pisał we wspomnianym rozporządzeniu: „polecam nauczycielom szkół powszechnych (...) zaznajomić się z nowym programem nauki religii rzymsko-katolickiej, aby przy realizacji programów poszczególnych przedmiotów uwzględniali we właściwy sposób korelację z nauką religii rz.-katolickiej”⁴¹.

Podsumowując, dokonamy zestawienia programu z 1919 i 1935 roku. Dostrzec w nich można wiele podobieństw, ale i pewne zmiany.

1. Pierwsze dwa lata nauczania pozostały niezmienione, oparte na tzw. „pogadankach religijnych” przygotowujących do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej.

2. Program z 1935 w klasie trzeciej i czwartej pozostawiał nauczanie oparte o historię biblijną i katechizm. W klasie trzeciej polecał realizować część dogmatyczną, a w klasie czwartej część moralną katechizmu.

3. Nowy program w klasie piątej i szóstej redukował do minimum materiał nauczania związany ze Starym Testamentem. Znacznie bardziej zostały dowartościowane przykłady hagiograficzne.

4. Nowy program w klasie siódmej wprowadzał właściwą i korzystną zmianę. Ograniczał zbyt obszerny zakres materiału z historii Kościoła na rzecz zagadnień liturgicznych, które program określał mianem „Życie parafialne”

³⁸ Zob. *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 16 lipca 1938 r. (Nr II Pr – 6445/38) o programie nauki religii rzymsko-katolickiej w publicznych szkołach powszechnych drugiego stopnia z polskim językiem nauczania*, MPP 33 (1938) nr 9, s. 409.

³⁹ Zob. *Rozporządzenia państwowe. Okólnik Nr 46 Min. W. R. i O. P. z dnia 31 sierpnia 1938 (II-Pr. 6916/39) w sprawie programu nauki religii rz.-katolickiej w publicznych szkołach pow. Stopnia pierwszego i drugiego z polskim językiem nauczania w r. szkolnym 1938/39*, MPP 33 (1938) nr 10, s. 469-471.

⁴⁰ *Program nauki religii rzymskokatolickiej w publicznych szkołach powszechnych drugiego stopnia z polskim językiem nauczania*, Lwów 1938, s. 5-34.

⁴¹ *Rozporządzenia państwowe. Okólnik Min. W. R. i O. P. Nr 60 z dn. 27 października 1938 (II Pr. – 9168/38) w sprawie korelacji nauki poszczególnych przedmiotów z nauką religii rzymsko-katolickiej*, MPP 33 (1938) nr 12, s. 572.

Obu przedstawionym programom nauczania przyświecał jeden cel, dążenie do tego, by dzieci ukochały i naśladowały Jezusa Chrystusa, poznając Jego życie i naukę. Tematyka oscylowała wokół zagadnień chrystologicznych. W prezentowanych programach widać wyraźne odniesienie do katechizmu, który wyznaczał poszczególne zagadnienia do realizacji. Zbyt obfity materiał doktrynalny, często nie przystosowany do poziomu umysłowego dziecka, szczególnie wiejskiego, budził poważne zastrzeżenia co do skuteczności jego realizacji. Pojawiające się głosy, aby zreformować dotychczasowy układ nauczania, znalazły wprawdzie swoje odzwierciedlenie w nowym programie w 1935 r., ale również i on, jak się wydaje, nie spełniał wypowiedzianych oczekiwań i znajdował swoich adwersarzy. Tym bardziej, iż program ten nie wnosił istotnych zmian co do treści nauczania. Poszukiwanie właściwego programu nauczania religii w szkołach powszechnych pozostało zatem nadal sprawą otwartą i nie zakończoną. Wybuch II wojny światowej przerwał próby dociekań, zmierzających ku odnowie programu nauczania katechetycznego, na długie lata.

2.2. Szkoły średnie

Programy szkolne przeznaczone dla szkół średnich przeszły podobne zmiany, jak programy odnoszące się do szkół powszechnych. Po odzyskaniu niepodległości pierwszym programem nauki religii dla szkół średnich był program pochodzący z 1919 roku. Drugi program z 1935 r. powstał w wyniku ogólnej reformy szkolnictwa średniego w Polsce.

Program z 1919 roku

Zanim ostatecznie zatwierdzono w Polsce pierwszy program nauki religii po odzyskaniu niepodległości, został on uprzednio wypracowany przez kręgi kościelne⁴²

Program nauczania dla szkół średnich był przedmiotem obrad IV Zjazdu Księża Prefektów Królestwa Polskiego w Warszawie w 1917 roku. W obradach tych czynny udział wzięł płocki katechetyk ks. Tomasz Kowalewski, który wygłosił referat zatytułowany *Program nauki religii w szkołach średnich*⁴³. W referacie tym, prelegent przedstawił program, którego autorem był biskup Antoni Julian Nowowiejski. Propozycja programu Biskupa Płockiego była następująca:

⁴² Zob. *Uwagi o programie religii w szkołach średnich*, MPP 12 (1917) nr 1, s. 24.

⁴³ Zob. T. Kowalewski, *Program nauki religii w szkołach średnich*, w: *Pamiętnik IV-go Ogólnego Zjazdu Ks. Ks. Prefektów Królestwa Polskiego w Warszawie*, dz. cyt., s. 72-83.

- klasa wstępna – Mały katechizm;
- klasa pierwsza pierwsza – Katechizm niższy;
- klasa druga – Historia święta Starego Testamentu i katechizm;
- klasa trzecia – Historia święta Nowego Testamentu i katechizm;
- klasa czwarta – Liturgika i katechizm;
- klasa piąta i szósta – Historia Kościoła;
- klasa siódma – Katechizm obszerny – część dogmatyczna;
- klasa ósma – Katechizm obszerny – część moralna.

Projekt ten nie został przyjęty przez Zjazd Księży Prefektów. Jeden z uczestników, ks. J. Mauersberger, zabierając głos w dyskusji, stwierdził: „Program J. E. Ks. Biskupa Nowowiejskiego, zdaniem moim, nie odpowiada zasadom metodycznym dlatego, że rozpoczyna naukę z dziećmi od katechizmu, pojęć ogólnych, abstrakcyjnych, zupełnie nieprzystępnych dla dzieci, wszystkie natomiast metodyki żądają prowadzenia pogadank łatwych, barwnych (...)”⁴⁴.

Wprawdzie propozycja płocka została odrzucona, ale fakt ten jest godny odnotowania, bowiem świadczy nie tylko o czynnym udziale diecezji płockiej w opracowywaniu programu nauczania dla szkół średnich, ale także o konstruktywnej dyskusji niezależnie od piastowanego urzędu.

Program szkół średnich z 1919 roku⁴⁵ związany był z istniejącym wówczas systemem oświatowym, który obejmował, aż do roku 1935, trzy niższe klasy gimnazjalne, będące podbudową do pięcioletniej szkoły średniej ogólnokształcącej⁴⁶.

W szkole średniej program nauki religii w poszczególnych klasach zakładał realizację różnych przedmiotów. Przedmiotem nauczania w klasach niższych był katechizm, historia biblijna i liturgika, natomiast w klasach wyższych dogmatyka, nauka moralności i historia Kościoła⁴⁷. Z czasem ze względów dydaktycznych i metodycznych dogmatykę przesunięto do wyższych klas, a na jej miejsce, w klasie piątej, wprowadzono historię Kościoła⁴⁸. Domagano się także większego dowartościowania Pisma świętego w przekazie nowego materiału nauczania⁴⁹.

Omawiany przez nas program funkcjonował do roku 1935, czyli do ogólnej reformy szkolnictwa średniego, która została zapoczątkowana w naszym kraju

⁴⁴ *Pamiętnik IV-go Ogólnego Zjazdu Ks. Ks. Prefektów Królestwa Polskiego w Warszawie*, dz. cyt., s. 89.

⁴⁵ *Zob. Programy nauczania szkoły średniej*, Warszawa 1919.

⁴⁶ *Zob. M. Pęcherski, M. Świątek, Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1977*, dz. cyt., s. 37

⁴⁷ *Zob. M. Rzędowski, M. Szmytkiewicz, Zbiór ustaw i rozporządzeń*, Toruń 1932, s. 35.

⁴⁸ *Zob. P. Poręba, Dzieje katechetyki*, art. cyt., s. 161.

⁴⁹ *Zob. F. Marlewski, Uwagi krytyczne nad Ks. Fr. Koniecznego „Programem nauki religii w gimnazjum żeńskim”*, MKW 14 (1925), s. 112.

Ustawą o ustroju szkolnym z 11 marca 1932 roku Wówczas to wprowadzono nowy podział gimnazjum ośmioklasowego. Zostało ono podzielone na czteroletnie gimnazjum i dwuletnie liceum⁵⁰.

Program z 1935 roku

Modyfikacja systemu oświatowego w szkołach średnich zmuszała także władze państwowe i kościelne do opracowania nowego programu nauczania religii⁵¹. Ówczesny Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego W. Jędrzejewicz ustanowił nowy program nauki religii obligatoryjnym w roku szkolnym 1936/37⁵².

Rozporządzenie Ministra odnosiło się do dwóch pierwszych klas gimnazjalnych, natomiast w pozostałych klasach, z pewną zmianą, nauczyciele religii zobowiązani byli do realizacji starego programu⁵³. Następne rozporządzenia odnosiły się do klas licealnych⁵⁴. Nowy program religii, podobnie jak stary, oparty był na kilku przedmiotach. W klasach gimnazjalnych:

- klasa pierwsza – Życie chrześcijanina z Chrystusem w Kościele i liturgii;
- klasa druga – Nauka wiary i moralności;
- klasa trzecia – Królestwo Boże na ziemi, czyli historia Kościoła, do czasów humanizmu;
- klasa czwarta – Dzieje Kościoła do XX wieku.

W dwóch klasach licealnych program polecał realizować:

- klasa pierwsza – dogmatyka;
- klasa druga – etyka⁵⁵

---

⁵⁰ Zob. M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1977*, dz. cyt., s. 42.

⁵¹ Zob. *Program nauki religii rzymsko-katol. w gimnazjach państwowych z polskim j. nauczania*, Warszawa 1935; *Program nauki w państwowym liceum ogólnokształcącym z polskim j. nauczania. Religia rzymsko-katolicka*, Lwów 1938.

⁵² Zob. *Rozporządzenia państwowe. O nowym programie nauki religii rzymsko-katolickiej w gimnazjach państwowych ogólnokształcących z polskim językiem nauczania*, MPP 31 (1936) nr 5, s. 198.

⁵³ Zob. *Rozporządzenia państwowe. W sprawie programu nauki religii rzymsko-katolickiej w gimnazjach państwowych w roku szkolnym 1937/38*, MPP 32 (1937) nr 8, s. 377; *Rozporządzenia państwowe. Okólnik Nr 38 Min. W. R. i O. P. z dnia 22 lipca 1938 r. (II Pr- 6444/38), W sprawie programu nauki religii rzymskokatolickiej w państwowych gimnazjach ogólnokształcących w roku szkolnym 1938/39*, MPP 33 (1938) nr 10, s. 469.

⁵⁴ Zob. *Instrukcja Min. W. R. i O. P. z dnia 5 września 1938 r. (Nr II- Pr. 7728/38) dotycząca realizacji programu nauki religii w państwowym liceum ogólnokształcącym w roku szkolnym 1938/39*, MPP 33 (1938) nr 10, s. 469.

⁵⁵ Zob. P. Poręba, *Dzieje katechetyki*, art. cyt., s. 161.

Obydwa programy dla szkół średnich, i ten z 1919 i ten z 1935 roku, zakładały układ materiału, który wyznaczony był przez określone przedmioty, głównie teologiczne. One to narzucały treści nauczania w poszczególnych klasach szkoły średniej. Trzeba również zwrócić uwagę na to, iż dużą wagę w przekazie treści odgrywał katechizm, szczególnie w klasach niższych. Wszystkie wykładane przedmioty miały korelować z katechizmem. W sposób obrazowy tę korelację ujął ks. J. Łapot, pisząc: „Zarówno katecheza biblijna, jak liturgiczna, jak historyczna mają się skierować do katechizmu jako osi dydaktycznej. Można to wyrazić w pewnym porównaniu do budowli, w której elementem konstrukcyjnym jest katechizm, wypełnieniem konstrukcji jest katecheza biblijna, elementem dekoracyjnym jest Historia Kościoła, a użytkowym – Liturgia”⁵⁶.

ZAKOŃCZENIE

Przedmiot i próby ujednoczenia programowego nauczania katechetycznego w Polsce w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku, stanowiły zakres wieloletniej pracy wielu ówczesnych katechetów. Efektem tych prac były dwa programy nauczania katechetycznego dla szkół powszechnych i średnich. One wyznaczały kierunek pracy dla katechetów.

Opracowując dzisiaj «nowy» program katechetyczny w Polsce, warto przypomnieć sobie «stare» programy nauczania religii, gdyż zgodnie z wypowiedzią Ojca Świętego Jana Pawła II „To co «nowe», wyrasta ze «starego», to, co «stare», odnajduje w «nowym» swój pełniejszy wyraz”

Sommario

La materia e i programmi dell'insegnamento catechetico in Polonia nella prima metà del XX secolo

L'articolo intitolato „La materia e i programmi dell'insegnamento catechetico in Polonia nella prima metà del XX secolo” è composto da due parti.

Nella prima parte, dopo aver tracciato il contesto storico, l'attenzione dello studio viene posta sulla materia generale dell'insegnamento catechetico, che rimaneva in conformità all'impostazione neoscolastica della teologia.

Nella parte seconda, il contributo tenta di analizzare i programmi dell'insegnamento catechetico nelle scuole elementari e nelle medie. Vengono presentati i due programmi dell'insegnamento della religione cattolica in Polonia, in vigore nel ventennio tra la prima e la seconda guerra mondiale. Il primo programma fu introdotto nel 1919, invece il secondo – nel 1935.

⁵⁶ J. Łapot, *Katechetyka*, dz. cyt., s. 85.